

ПЕРЕКЛАДНА БАРОКОВА ЛІТЕРАТУРА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII – XVIII СТОЛІТТЯ ЯК СКЛАДОВА ЛІТІСТОРИЇ

Зоряний період у розвитку перекладної української літератури – друга половина XVI – перша половина XVII ст., був об'єктом вивчення у працях багатьох поважних вчених [1, 148; 2; 3,344; 4,336, 5,135-145]. З урахуванням їхніх напрацювань, а також після ознайомлення з відповідним матеріалом у бібліотеках Варшави він проаналізований нами в окремій статті [6] й у спеціальному розділі, підготовленому до 12-томної академічної історії української літератури.

Завдання цієї статті – огляд наступного етапу української перекладної літератури, а саме другої половини XVII – XVIII ст. У цій розвідці засигналізуємо найбільш визначальні риси перекладної літератури цього періоду, оскільки обсяг статті не дозволяє зупинитися на докладному аналізі найвидатніших пам'яток. Більш розгорнута картина перекладної літератури представлена нами також у відповідному розділі, підготовленому до 12-томної академічної історії літератури, хоча й він не є вичерпним: проблема української перекладної літератури доби бароко давно чекає на поважну монографію. Адже (з огляду на велике значення перекладного письменства в давній Україні) не дивно, як наголошував М.Возняк, що переклади поодиноких творів розпочинали навіть окремі літературні фази [2,100].

Перекладна література другої половини XVII–XVIII ст. в цілому продовжує традиції попередньої доби, але розвивається при цьому не так якісно, як кількісно. Причин саме такого стану було чимало. Так, у другій чверті XVIII ст. занепадають дві основні друкарні – Київська та Чернігівська, відчутно послаблюється значення Києво-Могилянської академії як духовного центру України. Із друкарень, які постали у XVIII ст., це є передусім уніїні: друкарня Василян у Почаєві (від 1745– до XX ст.), друкарня Губерніального Уряду в Кам'янці-Подільському (від 1798 року друкувала по-польськи і по-російськи, мала кириличні видання), православна друкарня Михайла Стрельбицького в Могилеві над Дністром (1796-1800), а також постали після 1783 року друкарні старообрядців у Клинках. Але ще недавно, в XVII ст. була, як то наголошував І.Огієнко, “сила друкарень” - у Києві, Львові, Острозі, Дермані, Чернігові, Новгороді-Сіверському, Почаєві, Кременці, Стратині, Заблудові, Крилосі, Єв'ю, Могильові, Рахманові, Четвертні, Кутеїнським монастирі та інших місцях. Коло друкарської справи ходили такі освічені люди, як Тарас Земка, Єлисей Плетенецький, Захарія Копистенський, Памва Беринда, Спиридон Соболю та інші. Ще в XVI та XVII ст. Україна мала всі потрібні шкільні книжки. Крім бібліотек, величезна кількість українських книжок була у приватних книгозбірнях шляхти, єпископів, бояр, водночас було їх чимало серед простих письменних людей. До нашого часу дійшли описи старих бібліотек XVII ст., і ці

описи виразно свідчать про те, як охоче читали українську книжку в Росії. Такі описи подає, наприклад, Ілля Шляпкін у монографічній праці про Дмитра Туптала [7].

Якщо в XVI та XVII ст. величезна кількість перекладів із західних літератур, здійснених в Україні, “довгою низкою” пливла до Москви (“або просто з України, або робили їх українці”, як наголошував І.Огієнко), а освіта й культура були на високому рівні, – то згодом, у XVIII ст. ситуація змінюється на гірше. Причини окреслив І.Франко, нарікаючи на те, що все найкраще, що в письменстві було, „не мало щастя до друку, а через те й не могло мати такого впливу, який би мало, будши надрукованим”[8,1-2].

На початку XVIII ст. найважливішими видавничими осередками на Україні залишаються друкарні Києво-Печерської лаври, чернігівського Троїцько-Іллінського монастиря, львівського Ставропігійського братства. Згодом, у 30-х роках, до них долучилися Унівська та Почаївська друкарні, а наприкінці XVIII ст. – ще кілька друкарень, які користувалися „гражданським шрифтом”.

Як свідчення професійної майстерності киево-печерських друкарів дослідники [9,10] називають ті, які виділяються як розкішні великоформатні книги, зокрема „Печерський патерик” 1702 р., „Акафісти” 1731 р., „Апостол” 1752 р., Біблія 1758 р. (Ряд інших видань див.: Каталог стародрукованих книг, що зберігаються у Центральному державному історичному архіві у м. Києві (ЦДІАК України). 1494-1764 рр. Відповідальний редактор Ф.П.Шевченко.- К., 1999.- С.127-232).

Справжніми шедеврами в галузі оформлення книги стали праці граверів Олександра і Леонтія Тарасевичів, Інокентія Щирського, Аверкія Козачківського, Григорія Левицького та ін.

У 30-х рр. XVIII ст. відновлює свою роботу Унівська друкарня. Чільне ж місце серед західноукраїнських друкарень посідає Почаївська. Як у Почаївській, так і в Києво-Печерській друкарні побачили світ книжки латинською та польською мовами. У Львові працювали друкарні Петра Гольчевського (діяла в 1736-1751 рр.), Яна Шліхтина та його спадкоємців (1755-1785), Івана Филипповича (1753-1766), друкарня францисканського монастиря (1769-1774), у Луцьку – друкарня домініканців (1787-1831). Певного розвитку в цей час набуло і єврейське друкарство[10]. З-посеред іншомовних друкарень, що функціонували в Україні, найбільшим стало підприємство Антона Піллера, який прибув до Львова у 1772 р. Протягом останньої чверті XVIII і всього XIX ст. фірма Антона Піллера та його спадкоємців видавала літературу німецькою, латинською, польською, українською, грецькою, єврейською мовами. Друкарня Г.В.Віхмана, яка діяла у Львові упродовж 1796-1808 рр., намагалася конкурувати із підприємством Антона Піллера. Поширюється в Україні і російська книжка: видавець М.І.Новиков у другій половині XVIII ст. налагодив організований продаж книжок у Харкові, Києві, Полтаві, Ніжині, Глухові. Варто згадати виданий Новиковим (М.,1787) посібник з російської, пристосований для українських потреб: „Краткие правила российского правописания, из разных грамматик выбранные и по свойству украинского диалекта для употребления малороссиянам дополненные в Харькове”. Біографічний словник письменників

М.І.Новикова представив також біо-бібліографію кількох українських авторів. У 1798 р., як наголошують одностайно дослідники, друк у Петербурзі перших трьох частин «Енеїди» відкрив новий період в історії української книги [9,14].

Потужна релігійність, за переконанням як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, - це найвиразніша риса поезії українського бароко, зокрема й перекладної. На ґрунті церковно-релігійному постала також і перекладна емблематична поезія. Під назвою “Царській путь креста Господня, вводящий в живот вечный” (Чернігів, 1709) Іван Максимович переклав поетичну збірку Гефтена “Schola cordis sive aversi a Deo cordis ad eundem reductio et instructio”. Д.Чижевський [11, 416] пише не тільки про українського містика Сковороду, який ряд сторінок своїх діалогів присвячує емблематиці, а й про зацікавлення емблематикою з боку політиків. В Україні був добре знаний емблематичний збірник (понад 1000 малюнків) „Symbola et emblemata selecta”, який Петро І замовив в Амстердамі (перше видання побачило світ у 1705 р.).

“Изображеніе христіано-политического властелина символами обясненное от Дидака Сааведры Факсадра” – таку назву отримав переклад збірки іспанського поета Сааведри, здійснений Феофаном Прокоповичем. Анонімний автор, переклавши книжку Гуго “Piae animae desideria versibus et symbolis”, назвав її “Желанія благоговѣйнаа трема книги обятая, от них же содержит: 1.Стенанія души кающейся. 2.Об□ты души преподобныа. 3.Воздыханія души любящія”. Книжка побачила світ у 1624 році в Антверпені і витримала понад 50 перевидань. Л.Ушкалов кваліфікує перекладну українську поезію XVII-XVIII ст. як явище сакрального ряду, наголошуючи, що уся сфера літератури поставала під ту пору щонайперше величанням Абсолютного.

Перекладається в цей період також афористична література. Наголосимо передусім на важливості виходу друком двох емблематичних збірників. Першим із них Д.Чижевський називає збірник “Ифіка - ієрополітика”, саме він перевидавався в Україні декілька разів. Другий, польськомовний, – це панегірик, присвячений єпископові і поетові Лазарю Барановичу (З усього судячи, Д.Чижевський має на увазі виданий у 1683 році в Чернігові панегірик Лазарю Барановичу прозою і віршами „Redivivus Phoenix...” Лаврентія Крщоновича (Див.: Запаско Я., Ісаєвич Я., Пам’ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. – Львів, 1981.- Кн.перша (1574-1701).- С.98-99; Д. Чижевский. К проблемам литературы барокко у славян // Чижевський Д. Українське літературне бароко.-К.,2003.-С.414-415). Говорячи про афористичну літературу цього періоду, назвімо також “Пчолу”. С.Щеглова, дослідивши палеографічні особливості одного із рукописів “Пчоли”, який на той час їй вдалося віднайти (рукопис №468 (Муз.52), мав 79 аркушів і знаходився в тодішній бібліотеці Церковно-археологічного Музею Київської Духовної Академії), прийшла до висновку, що він сягає початку XVIII ст., в той час як М.Петров відносить його до початку другої половини XVIII ст. [12, 57]. Отже, і в цей час традиція афористичної літератури не згасає. Збірник афоризмів “Пчола” активно використовувався давньоукраїнськими авторами. За переконанням В.Крекотня [4,68-69], Іван Величковський є автором оригінального вірша на тему афоризму “Пчоли” (“На землю прийшов голим,

голим відійду і під землю”), а сентенцію про те, що багатий не той, хто багато має, а той, хто не відчуває потреби у збільшенні свого багатства, використовує Сковорода.

Зрозуміла річ, перекладна література виглядала б значно повнішою, коли б із приєднанням України до Росії не почали діятися негативні зміни в друкарстві. Ще в XVII ст., як знаємо, в Україні діяло 24 друкарні. Відомо, що коли б вступила в силу Гадяцька угода від 1658 року, то друкарень та шкіл в Україні стало б ще більше. Микола Петров детально подає ті пункти, яких у ході переговорів домогся, “виговорив” Іван Виговський для Києво-Могилянської академії [13,28].

Як установив В.Крекотень, у цей період була знана тільки одна “легендарна” повість, яка розробляє суто євангельський сюжет – “Повість про Юду-зрадника” (списки XVIII ст.) – вона “ніби розвиває деякі епізодичні мотиви давнішої “Повісті про страсті Христові”. Всі інші твори, які дійшли до нас, черпають матеріал із буденного життя.

Водночас значною є й кількість перекладних творів, генетично пов’язаних із релігійною оповідною літературою попередніх століть у її різновидах – біблійними міфами, апокрифами, житіями святих, легендами, духовними повістями XV-XVI ст. Так, в українських перекладах другої половини XVII ст. маємо три твори Ніла Синайського. Московське видання 1660 року (“Нила, єпископа и мученика, главы поучительныя”) послужило основою для праці невідомого українського перекладача: його переклад зберігся в рукописі у зібранні Є.Барсова під №1676. Український автор не піддав перекладові 165 висловлювань Ніла, а московський переклад, як установив В.Перетц, “більш стисло і точно відтворює свій оригінал”[14,85]. Крім цього досить обширного перекладу, в рукописі Московської Синодальної Бібліотеки під №201 зберігається позначене українськими повчання до монахів, а також стаття з іменем Ніла в українському перекладі “О осми помислах”. У слов’янських рукописах ця стаття зустрічається у великій кількості списків, старшим з-поміж яких є середньоболгарський. В.Перетц вважає слушною думку А.Архангельського про те, що стаття “О осми помислах” не належить Нілові Синайському, а лише спирається на його твір. Зіставний аналіз українського перекладу (за рукописом Києво-Печерської лаври № 267) із слов’яноноруським утвердило В.Перетца на думці, що український переклад вигідно відрізняється від деяких інших тієї ж епохи - відносно чистотою мови та малою кількістю полонізмів, поєднуючи при цьому буквальну точність з точністю смисловою [14,91].

До перекладної літератури належать також житійні або агіографічні (від грецького *hagios* - святий) твори, які постали в Київській Русі з часом прийняття християнства. На думку І.Франка та О.Білецького, “Житіє святих Варлаама і Йоасафа, царевича індійського” слід вважати одним із перших зразків роману в українській літературі. Про цей твір написав свою докторську дисертацію (“Варлаам і Йоасаф: старохристиянський духовний роман і його літературна історія”, 1897) І.Франко, а 5 апологів Варлаама він поетично переосмислив у збірнику “Мій Измарагд”(1898).

Увесь житийний матеріал по-новому опрацював – за порядком днів пам'яті святих – український письменник та церковний подвижник Дмитро Туптало. Його видання “Житій святих” (1689-1705) у чотирьох томах були знані серед усіх прошарків населення ще й під такою назвою, як “Четї-мінеї”. У дитинстві їх читав батько малому Шевченкові, про них є згадка в епілозі до поеми Шевченка “Гайдамаки”.

Автором цілого ряду важливих перекладів є Григорій Сковорода. Як довів Л.Ушкалов, Григорій Сковорода чітко розрізняв переклад (*translatio*) від вільного переспіву чи переказу (*interpretatio*). Надаючи перевагу вільному перекладові, Сковорода переклав п'ять трактатів Плутарха (зберігся тільки один - “О спокоиствіи души”), одну оду Сидронія Гошія, дві оди Марка-Антуана де Мюре, оди Горація “До Ліцинія Мурени” (II,10) та “До Помпея Гросфа” (II, 16), уривок з першої книги Овідієвих “Фастів”, трактат Цицерона “Про старість” та ін. Переклади Горація в Україні мають добру традицію: перед Сковородою до перекладу “римського пророка” зверталися Іван Максимович, Афанасій Кальнофойський, Лазар Баранович, Михайло Козачинський. До вільного перекладу Сковорода вдався, звернувшись також і до Вергілія: на теми другої книги “Енеїди” Вергілія Г.Сковорода створив кілька версифікаційних вправ. Говорячи про перекладачів, назвімо тут одного із найбільш працьовитих, того, який активно працював у Києво-Могилянській академії: ним був поліглот Симон Тодорський. Знані його переклади праць Йоганна Арндта, німецьких пієтистів, зокрема Августа-Германа Франке. Дослідивши фонетику, морфологію, лексику мови перекладів С.Тодорського, Дмитро Чижевський писав про те, що мова його перекладів – “це типова українськослов'янська мова вісімнадцятого віку, або церковнослов'янська мова української редакції, тобто літературна мова тодішньої України... Він з великим умінням пристосував мову свого перекладу до норм літургічної біблійної мови”[15, 19-25].

Спостереження про цикл українських народних легенд про старозавітних героїв та події знаходимо у М.Петрова. Із новозавітної історії, за його твердженням, одні українські оповідання стосуються біблійних осіб та подій, а інші – осіб та подій церковної історії. І дуже часто в цих оповіданнях збереглися тільки імена дійсних історичних осіб, до яких достосовуються розповіді суто міфічного походження та характеру, але часто це є народний, інколи “несколько искаженный” переказ історії, прийнятої церквою [16, 593]. Перш за все, народну увагу приковували постаті Ісуса Христа, а також ходіння апостолів Петра, Андрія, Матвія, Руфа та Олександра, – наголошував М.Петров.

Великої популярності набули апокрифи (від грецького *apókryphos* – таємний, прихований) – твори на біблійну тематику, які доповнювали або уточнювали Святе Письмо, але не були канонізовані церквою. Старозавітні апокрифи містять розповіді про створення світу, боротьбу Бога із сатаною, про перших людей, подають передбачення євангельських подій. Новозавітні апокрифи – це євангелія Якова, Хоми і Никодима, які дійшли до нас у списках XI-XVI ст., у них знаходимо розповіді про діяння Христа, які набули повістєвої або романічної форми. Третя група апокрифів – есхатологічні (від грецького *éschatos* – крайній, останній і *lógos* – слово, вчення) – містили розповіді про

кінець світу, про Страшний Суд, про потойбічні долі як грішників, так і праведників.

Апокрифічні мотиви мають місце в українських народних казках, частину яких у збірнику “Малорусские народные предания и рассказы” (1876) видав М. Драгоманов. Найвидатніший апокрифолог Іван Франко упродовж 1896 –1910 років зібрав і опублікував 5 томів (Том I: Апокрифи старозавітні (394 с.); том 2: Апокрифи новозавітні. А. Апокрифічні євангелія (1899, 444с.), том 3: Апокрифи новозавітні. Б. Апокрифічні діяння апостолів (1902, 362 с.) том 4: Апокрифи есхатологічні (1906, 526 с.), том 5: Легенди про святих. Частина перша (1910, 300с.). Це видання стало вершинним здобутком української науки, викликало значний резонанс у європейській науці. Так, за переконанням Олександра Брюкнера, „ця праця надзвичайно потрібна, адже впродовж віків апокрифи були духовною поживою народу, поширювалися усною та писемною традицією” [17,305]. „Апокрифи й легенди з українських рукописів”, за твердженням М. Мурка, „узнав науковий світ першою систематичною збіркою того типу в Слов’янщині” [18,213]. У 2006 році побачило світ репринтне перевидання зібраних Франком апокрифів із передмовою Я. Мельник [19, V-XLII].

До вивчення апокрифів І. Франко звертався у ряді своїх праць. З одного боку, це синтетичні узагальнюючі роботи з історії літератури, такі як “Українсько-руська (малоруська) література”, “Українці”, “Южнорусская литература”, “Історія української літератури. Частина перша. Від початків українського письменства до Івана Котляревського”, “Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.” З іншого боку, це невеликі праці, передусім рецензії, які прямо чи опосередковано стосувалися апокрифів. Студії Франка над апокрифічною літературою, де Франко у свої компаративні дослідження інкрустував український матеріал, - “один із найяскравіших взірців синтезу суто наукових і національних інтересів ученого” [20, 12].

Густою є апокрифічна помаркованість і художніх текстів самого Івана Франка, що переконливо довела Я. Мельник [20, 305-311]. Слабше чи сильніше відлуння апокрифічних сюжетів можна побачити уже у віршах-травестіях мандрівних дяків, у “Енеїді” І. Котляревського, у “Ночі перед Різдвом” М. Гоголя, у “Марії” Т. Шевченка, у “Байках світових” С. Руданського, у “Мойсеї” Івана Франка та ін.

У XVII-XVIII ст., незважаючи на несприятливі умови, які склалися в Україні після приєднання її до Росії, триває й далі процес перекладу, переказу та переробок нових повістевих творів, які постали в Західній Європі за часів середньовіччя та доби Відродження. Багатьма фактами засвідчується проникнення до України творчості Боккаччо, а фактами поодинокими – Шекспіра: як приклад, М. Петров у праці “Про вплив західноєвропейської літератури на давньоруську” наводить оповідання (“южнорусській народный рассказ”) про зятя, яке дуже відчутно нагадує драму Шекспіра “Приборкання непокірної” [21, 501]. Не припиняються також і культурні зв’язки між греками та східними слов’янами, вони – вважає І. Голенищев-Кутузов – були не менш важливими провідниками ренесансних впливів, аніж контакти з Польщею. У іншій праці – “Южно-русские легенды” – М. Петров пише, що як в українських,

так і в російських мандрівних сюжетах можна розпізнати, по-перше, безпосередні запозичення від південних народів; по-друге, те, що прийшло з Візантії; по-третє, те, що ми отримали із Західної Європи [16, 561-562].

I. Зі Сходу. Як приклад твору, який умовно належить до виокремленої М.Петровим групи мандрівних сюжетів, які прийшли зі Сходу, можна навести оповідання, яке є разюче подібним до одного із оповідань Шахерезади із “Тисячі і однієї ночі”. Це оповідання записане у Івана Рудченка (псевдонім Іван Білик) під заголовком “Убогий та багатий і дівка-чорнявка”. Йдеться в ньому про двох братів. Бідний брат поїхав у ліс по дрова й випадково відкрив підземелля, яке було сховищем для 40 гайдамак. Скориставшись їхньою відсутністю, хлопець-бідак набрав у сховку скарбів і розбагатів. Багатий же брат потрапив гайдамакам до рук, вони його порубали на частини й повісили на шибениці, спостерігаючи, хто оплакуватиме забитого, міркуючи, що в такий спосіб дізнаються, хто був ріднею страченого, а отже, теж знав про їхнє сховище. Але бідний брат викрав останки свого брата, знайшов діда, який зумів зшити частини замордованого тіла, аби гідно його поховати. Один із гайдамак береться відшукати того, хто це вчинив, змушує того діда позначити ворота тієї хати, де нещодавно був. Але служниця, дівка-чорнявка, помітила це і зробила помітку на воротах усіх будинків. Наступного дня вона знову зробила таку помітку на сусідніх будинках, а на будинкові хазяїна стерла. Гайдамаки не знайшли, кого шукали, а тільки марно стратили кількох своїх. В результаті наступної пригоди дівці-чорнявці вдається покарати гайдамак за їхню зловмисність, а самій стати дружиною того, кому врятувала життя. М.Петров зазначає, що епізод про пограбування гайдамацьких скарбів та частин розрубаного брата нагадує собою розповідь Геродота про скарби Рамсиніта, а „ціле малоросійське оповідання є не що інше, як переказ „Історії Алі-баба і 40 розбійників, знищених невольницею”, із Шехерезади. Невільниця Маржіана тут знищує 37 розбійників, також обливши їх киплячою олією, і стає дружиною свого хазяїна [16, 567-568]. М.Петров наводить і дуже показову характеристику князя Петра В'яземського, який, вказуючи на грецьку основу народних легенд, не робить чіткого розмежування між давніми грецькими джерелами та пізнішими, які також зазнали впливу зі Сходу. „Чимало із вцілілих казок несуть на собі відбиток гностичного впливу, і цим почасти пояснюється зв'язок пам'яток народної словесності зі стародавніми класичними, буддійськими, іранськими та семітськими міфами”[16, 575].

II. З Візантії. Як зразок мандрівного сюжету, який дістався в Україну з Візантії, М.Петров наводить казку “Трьомсин, жар-птах та Настя прекрасна з моря”. У ній ідеться про те, що орел украв у батьків сина і приніс до лісу, де дитя знайшли три розбійники, вигодували його і дали віщого коня, аби той віднайшов своїх батьків. Хлопець знаходить пир'їну жар-птаха, а потім наймається на службу до одного пана, за наказом якого здобуває жар-птаха та дістає з моря Анастасію прекрасну. Трьомсинові вдається виконати всі забаганки красуні, а саме: дістати їй намисто з моря, табун морських коней, а навіть подоїти кобил і надоїти три “шаплики” молока, щоб в одному було молоко гаряче, як окріп, в другому тепле, в третьому зимне. На пропозицію красуні

Трьомсин занурився в холодний “шаплик” і вистрибнув звідти старим, занурився в теплий – помолодшав. А з гарячого молока вийшов красенем. Потім занурюється в молоко красуня. А коли стрибнув до гарячого молока той пан, в якого служив Трьомсин, то увесь попикся, аж обліз. Трьомсин же щасливо одружився із Настею-чарівницею. М.Петров, відзначаючи близькість української версії до російської, наголошує, що в українській є нові подробиці та варіації, натомість їй бракує розповіді про подорож до сонцевої матері та перепони, які постали перед героями в дорозі. Однак зустрічаються ці подробиці в інших українських сюжетах: “Про мудру жону – сонця сестру” та “Про дитя з янгольським голосом та Марка багатого”[16,574].

Показово, що легенду про Трьомсина П.В’яземський відніс до циклу сонячних троянських сказань, в той час як у різних варіаціях цього сюжету, вважає М.Петров, є безсумнівні мотиви східного походження [16, 576].

III. Із Заходу. Серед перекладних творів цього періоду і далі продовжують займати поважне місце повчально-легендарні повісті, авантюрно-куртуазні романи, любовні новели, фацеції, байки та ін. Так, наприклад, більш як у десяти списках XVII- XVIII ст. дійшли до нас літературні версії сюжету про лицаря і смерть. Один із них уміщений у так званому “Хітарському збірнику” зі Стрийщини, переписаний – за твердженням Михайла Возняка [2,132] – із якогось старшого збірника найпізніше 1743 року, містить у собі ще ряд інших оповідань. Легенди з Хітарського збірника (I-ї пол. XVIII ст.) видав у 1897 році Володимир Гнатюк [22, 1-38].

Ян Янів присвятив пам’ятці дві розвідки. Дослідник посилається також на монографічну працю голандської дослідниці Анни Катерини Круазе Ван дер Коп “Altrussische Übersetzungen aus dem Polnischen: De morte prologus”[23], додатком до якої є паралельно поданий польський текст “De morte prologus” та його переклад тогочасною російською. Детальний огляд літератури, присвяченої циклові творів про суперечку лицаря зі смертю, підготувала Р.Дмитрієва[24, 303-317], а С.Ніколаєв віднайшов (у ході археографічної експедиції в 1981 році) та опублікував новий список твору “Сказание о смерти некоего мистра” як доказ своєї тези про тривкість тексту перекладу упродовж XVII-XIX ст.[25,305-307].

Величезний інтерес становить також і віршований переспів лицарської поеми Торквато Тассо (1544-1595) “Звільнений Єрусалим”. Героїчна поема Тассо була в Україні XVII-XVIII ст. найвідомішою з-поміж вершинних творів поезії італійського бароко. Поему Тассо цитували в своїх курсах поетики викладачі Києво-Могилянської академії. Перекази окремих епізодів “Звільненого Єрусалима” містить твір Іоаникія Галятовського “Месія правдивий”(1669). Самійло Величко, зважаючи на відсутність якихось докладніших даних про облогу Львова татарами у 1672 році, уводить у свій літопис картини із твору Тассо “Звільнений Єрусалим”. Тарас Шевченко, в свою чергу, надихаючись літописом Величка, також зазнав опосередкованого впливу твору Тассо “Звільнений Єрусалим” – про це маємо розвідку Я. Дзири, в якій дослідник довів: поема-містерія Шевченка „Великий льох” перегукується із найпоетичнішим оповіданням Величка про сатира алегоричними персонажами, образними засобами, місцем дії і способами, якими демонське зборище хоче

внищити український народ [26, 58-63] (Дзира Я. Італійські джерела в поемі “Великий льох” // Всесвіт.- 1964.-№5.-С.21-26. Дивись також: Соболев В. Літопис Самійла Величка і містерія Т.Шевченка «Великий льох» //Матеріали ХХХ наукової Шевченківської конференції.-Донецьк, 1993.-С.58-63). Найголовнішою ж є ідейна спільність: С.Величко і Т.Шевченко роздумують над історією свого народу, і найбільше їх непокоїть його майбутнє. І.Франко вказував також на подібність мотивів Шевченкової балади „Тополя”, української пісні про невістку і свекруху із відповідними місцями „Звільненого Єрусалима”.

У кінці 60-х років XVIII ст., як твердить Р.Горохова, персонажі поеми Тассо - у постановці італійських та місцевих артистів – з’явилися в оперних та балетних спектаклях на російській сцені [27,163]. Дослідниця також наголошує, що рукописи твору Тассо з України проникли в Росію значно раніше[27,109-110], аніж поет кінця XVIII ст. М.Попов переклав поему російською мовою (із французького перекладу Й.Б.Мірабеауда) і ніж на початку XIX ст. було зроблено переклад італійського оригіналу російськими александринами. Павліна Левін підкреслює, що властиво досконале знання тексту Петра Кохановського та його версифікаційно вірні переклади принесли на Русь октаву, яку українські поети застосовували у власній творчості, як, наприклад, Феофан Прокопович, тим самим чи не на століття випереджуючи октави В.Жуковського, які прийнято вважати за перші в російській поезії [28,158-159].

У XVIII ст., як і в попередніх століттях, функціонували перекладні збірки новел, фацецій, історичних та побутових анекдотів – “Забавные часы” Людовіко Гвіччардіні, “Апофегми” Беняша Будного, “Фацеції, або Жарти польські”. Ці книги читалися в Україні як у латинських і польських оригіналах, так і перекладалися, досить відчутно націоналізувалися. Активними популяризаторами такої літератури були насамперед проповідники.

У такий спосіб, вдаючись до з’ясування генези та входження найрізноманітніших у тематичному, жанровому плані пам’яток зі світу в українську літературу, культуру, досліджуємо перекладну літературу другої половини XVII – XVIII ст. у подальшій частині спеціального розділу – неможливо в одній статті представити весь складний і багатий матеріал. Тут же варто підсумувати, що, з одного боку, перекладна література увібрала в себе ті ж прикметні відмінності, які вирізняють українське бароко як таке. А саме: домінуючий релігійний елемент (авторами були переважно духовні особи), брак безпосереднього контакту з античною спадщиною (через посередництво ренесансу), тривалість бароко в часі - майже до кінця XVIII ст., а отже, дуже тривкий слід в українській літературі і культурі загалом. З іншого боку, привнісши нові мотиви, образи, ідеї, вона всі місцеві прикмети контрастивно відтінила й увиразнила. Коло авторів та творів, які перекладалися, було надзвичайно широким. До переосмислення, переробки на новому ґрунті були задіяні цілі сфери літературної творчості, а також віддавна знані жанри, такі як історіографія, поезія (в тому числі й *carmina curioza*), житійна література, моралістика, гомілетика, епіграматика, афористична література, драматично-театральна з розмаїттям її форм, з акцентом на тому, приміром, унікальному моменті, що постала українська драма в двомовній іпостасі на українсько-

польському пограниччі. А літературне пограниччя (в контексті більш глобальної проблеми: повноти українського літературного процесу) і досі, як наголошував О. Мишанич, «залишається недослідженим» [29, 181-189].

Перекладна література дає відповідь на питання про органічну європейськість тогочасної української літератури, відкритої до світу. Перекладна література бачиться як міст поміж Сходом і Заходом, водночас її можна порівняти і з тією частиною айсберга, яку ще належить відкрити. Історія переважної більшості пам'яток перекладної літератури є багатовіковою. І саме тому ці твори діагностують, як при переході їх від одного соціального шару до іншого зазнають змін не лише стиль чи композиція, а, наприклад, як поступово середньовічний лицарський роман трансформується чи то в повість, чи то в легенду або казку, а персонажі можуть стати навіть героями лубка пригодницького типу. Перекладні твори другої половини XVII-XVIII ст. набувають відчутнішого, аніж у попередні часи, масового характеру. Вони здебільшого зорієнтовані на потреби широких кіл суспільності, формують обличчя низової культури пізнього бароко.

Деяке послаблення впливу літератури Західної Європи у XVIII ст. триває при одночасній – хоча й відносній – урівноваженості інших впливів, про які писав М.Петров у праці “Южнорусские легенды” (по-перше, безпосередні запозичення від південних народів; по-друге, те, що прийшло з Візантії; по-третє – із Західної Європи [16,561-562]).

Один із найбільш суттєвих проявів барокової літератури – антитетичність, яка має найтісніший зв'язок із драматизмом самої доби, із актуальною ситуацією України того часу, – знайшла відображення і в перекладній літературі. Про загострення чи увиразнення протилежностей свідчить також і тематика творів перекладного письменства. На одному полюсі перебуває любовна література, а також фразки, фацеції, анекдоти, новели-казуси, меморабіли. На іншому полюсі знаходиться релігійна, аскетична література, зокрема житія. У зв'язку з життями, в яких є багатим романічний елемент, перспективним є дослідження проблеми, накресленої М.Возняком: що саме з романічного елемента в життях святих, звідки, коли та яким чином прийшло в Україну [2,131]. Не менш важливим бачиться також осмислення питання, яке засигналізував О.Назаревський, а саме те, що, як у давніх, так і новіших описах, недостатньо уваги приділено мові пам'яток. Не завжди чітко увиразнюються саме українські риси, не завжди чітко “розмежовано українську (“южнорусскую”, “малорусскую”) мову від білоруської (“западнорусской”), і можна гадати, що деякі тексти, зазначені в описах як “западнорусские” (білоруські) насправжки можуть бути українськими. Приклади можна знайти в “Описаніи рукописей Виленской Публичной библиотеки” Добрянського (Вильна 1882)”[30,28].

Палітра перекладної літератури була розмаїтою і складною, але переважно пам'ятки збереглися в рукописах. Що ж стосується книговидання, то тут треба мати на увазі те, що, як установили дослідники [9,10], наприкінці XVIII ст. було надруковано чимало таких книг, у яких місце видання з різних міркувань (найчастіше для уникнення цензурних переслідувань) не вказане або зазначене неправильно.

Численні переклади з польської та латини на літургійну мову Сходу вийшли з-під пера Макарія Нероновича і Юліана Добриловського. Назвімо тут насамперед таких знаних василіанських перекладачів, як Василь Попель, Порфирій Важинський, Тимофій Щуровський, Леон Кішка Симон Тодорський. Так, наприклад, Симон Тодорський, окрім Святого письма, переклав з німецької мови кілька класичних протестантських набожних пісень. Другою значно чисельнішою групою можна вважати анонімних перекладачів та переписувачів, завдяки яким творилися у сотнях списків різноманітні “слова”, повчання, житія, апологи, притчі, апокрифи, повісті. Чимало саме таких анонімних перекладачів прислужилися культурі сусідніх народів. Вчені монахи, які переселилися до Москви з Києва, були перекладачами цієї літератури в Росії, – потверджує – суголосно із І.Огієнком та іншими вченими – М.Гудзій.

Широко запроваджуваними стають також публікації, які стосувалися санктуаріїв та чудодійних ікон, наприклад, збірник Теодозія Боровика (Вільно, 1628-1629), “Почаївські гори”, опрацьовані польською і церковнослов’янською мовами, “*Misje bialskie*” Тимофія Щуровського, „*Morze łask[...]*” Леона Кішки та ін.

Характеристичні риси – це насамперед надзвичайна інтелектуальна відкритість, а також значний розмах філологічних праць. Здобувши освіту в закордонних колегіумах, ченці були авторами підручників риторики, словників, граматик, перекладів з античної літератури та творів отців церкви (Наприклад, був виданий “Буквар языка славенскаго. Чтенія и писанія учитися хотящим” (Супрасль, 1715, Почаїв, 1748, 1760). Наприклад, був виданий “Буквар языка славенскаго. Чтенія и писанія учитися хотящим” (Супрасль, 1715, Почаїв, 1748, 1760; видання 1722 року містило також перший в історії польсько-церковнослов’янський словник із 3600 слів із польськими поясненнями.), “Грамматика російска” М.Любовича (Почаїв, 1778), богемо-латино-німецький словник (“*Dictionarium bohemo-lacino-germanicum*”) К. Рубінковського (Супрасль, 1754). “Лексикон сирѣч словесникъ славенскій имеющ в себе словеса перве Славенскія, Азбучныя, посемже Полскія. Благопотребный к выражению Словес славенских, обретающихся в Книгах церковных изображен” (Супрасль, 1722).

Майбутнє відродження національних слов’янських літератур доби Просвітництва було значною мірою підготовлене бароко. Роль перекладної літератури бачиться тут особливо значущою, бо ж саме перекладна барокова література збагатила українське письменство тематично й образно, стала запорукою від утрати відчуття приналежності до широкого світу.

1.Деркач Б.А. Перекладна українська повість XVII- XVIII століть.-К.,1960.- 148 с. 2. Возняк М. Історія української літератури. У двох книгах.-Львів, 1994.-Книга друга. 3.Крекотень В. Вибрані праці. Відп. ред., упорядник О.Мишанич. - К., 1999.- 344 с. 4. Крекотень В.І.Перекладна література // Історія української літератури у 8 томах.- Київ 1967.- Т.1.-С.336- 338; С.507-514. 5. Ушкалов Л. Перекладна українська поезія XVII- XVIII століть як явище сакрального ряду //Sacrum і Біблія в українській літературі. За редакцією Ігоря Набитовича.- Lublin 2008.- С.135-145. 6.Соболь В. Перекладна література XVI- XVII століть як посередник між Сходом та Заходом // *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*. 2009.-Т.27-28. 7. Шляпкин И. Святой Димитрий Ростовский и его время (1651-1709). - СПб., 1891. 8. Франко І.

Апокрифи і легенди з українських рукописів. -Репринт видання 1896 року.- Львів 2006.- Том I (Апокрифи старозавітні). 9.Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. -Львів, 1984.- Кн.друга.-Частина друга (1765-1800). 10. Боровий С. З історії єврейської книги на Україні // Бібліологічні вісті.-1925.-№2; 1926.- №1. 11.Чижевський Д. К проблемам литературы барокко у славян // Чижевський Д. Українське літературне бароко.-К.,2003. 12.Щеглова С.А. «Пчела» по рукописам Киевских библиотек. Опыт изучения и тексты. – СПб.,1910. 13. Петров Н.И. Киевская академия во второй половине XVII века. – К., 1985. В свою чергу Микола Петров посилається на працю монаха Євгенія („Опис Києво-Софійського собору та Київської єпархії”(Київ, 1825.- С.180). 14. Перетц В.Н. Нил Сирийский в украинских переводах XVII века // Перетц В.Н. Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI-XVIII веков. Сборник отделения русского языка и словесности Академии Наук СССР. – Том СІ.- №2. –Ленинград, 1926. 15. Чижевський Д. Українські друки в Галле. – Краків-Львів, Українське видавництво, 1943. 16. Петров Н. Южно-русские легенды // Труды Киевской духовной академии. –1877. – март. –№3. 17. Brückner A. Апокрифи і легенди з українських рукописів. Зібрав, упорядкував і пояснив Іван Франко // Kwartalnik historyczny. – 1899. 18. Murko M. Geschichte der älteren Südslavischen Literaturen. – Leipzig, 1908. 19. Мельник Я. ”Найвизначніша того роду поява в слов'янській науці” // Іван Франко. Апокрифи і легенди з українських рукописів. Зібрав, упорядкував і пояснив Іван Франко. Репринт видання 1896 року.- Львів, 2006.- Т.1. 20. Мельник Я. Іван Франко й Biblia apokrypha. – Львів 2006. 21. Петров Н. О влиянии западноевропейской литературы на древнерусскую (продолжение) // Труды Киевской духовной академии. –1872. – июнь. 22. Легенди з Хітарського збірника (1-ї пол.XVIII в.). Подав Володимир Гнатюк // ЗНТШ.- 1897. Т.XV. –Книга I. 23.De morte Prologus (polnisch- russisch) // Croiset Van der Kop Anna Catharina. Altrussische Übersetzungen aus dem Polnischen. Referenten: A.Brückner, W.Schulze.- Berlin, 1907. – S.28-74 + ilustracje. 24.Дмитриева Р.П. Русский перевод XVI в. польского сочинения XV в. „Разговор магистра Поликарпа со Смертью”// ТОДРЛ.-М.-Л., 1963. –Т.19. 25.Николаев С.И. Новый список перевода “Разговора магистра Поликарпа со Смертью”// ТОДР. –Л., 1985. –Т. 39. 26. Дзира Я. Італійські джерела в поемі “Великий льох”// Всесвіт. – 1964.-№5; Дивись також: Соболев В. Літопис Самійла Величка і містерія Т.Шевченка «Великий льох» //Матеріали ХХХ наукової Шевченківської конференції.-Донецьк, 1993. – С.58-63. 27. Горохова Р.М. Торквато Тассо в России XVIII века (Материалы к истории восприятия) // Россия и Запад. Из истории литературных отношений. – Ленинград, 1973. 28. Lewin P. Literatura staropolska a literatury wschodniosłowiańskie. Stan badań i postulaty badawcze//Literatura staropolska w kontekście europejskim (Związki i analogie). Materiały konferencji naukowej poświęconej zagadnieniom komparatystyki (27-29 X 1975), Pod red. Teresy Michałowskiej i Jana Slaskiego. – Wrocław, 1977. 29. Мишанич О. Проблеми вивчення давньої та класичної української літератури // Нова історія української літератури (теоретико-методологічні аспекти). – К.,2005. 30. Назаревський О. До студій над давньою українською повістю // Записки історико-філологічного відділу. – Кн..XVIII. За редакцією А.Кримського. – К., 1928.

**Мирослава Гнатюк,
д-р філол. наук, проф.**

ІСТОРИКО-ЛІТЕРАТУРНА ТЕКСТОЛОГІЯ: КОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто вихідні засади історико-літературної текстології, основний її постулат – єдність синхронії й діахронії тексту.

Ключові слова: генезис, рукопис, автор, читач, текстологія.

Стаття розглядає існуючі положення історико-літературної текстології, її основний постулат – єдність синхронії й діахронії тексту.